

DEMÉNY ISTVÁN PÁL

KÍSÉRLET LÁSZLÓ KIRÁLY KERLÉSI KALANDJÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATÁRA

László király kerlési kalandja a XIV–XV. századi falfestmények egyik kedvelt témája volt. Legtöbb ábrázolása a Székelyföldön, a Szepességben és Gömörben maradt fenn. Jelenleg 29 előfordulását ismerjük.¹ Ezek egy része a múlt század vége óta megsemmisült, s csak másolatok alapján tanulmányozható. Vannak utalások egyéb előfordulásaira is, de ezek még ellenőrzésre szorulnak.

1. Tekintsük át röviden a monda cselekményét és egyes motívumait. A *Képes Krónika* 103. fejezete a kerlési csata leírása után így folytatja elbeszélését:

„Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagyhamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, amannak lova sem maradt vissza semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá:

– Szép hűgám! Fogd meg a kunt övénél és vesd magad a földre!

Az meg is tette. Midőn a földön hevert, Szent László herceg ráment a lándzsával és át akarta szúrni; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. – Ebből is kitetszik, nincsen hívség az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg azután sokáig mérkőzött a férfiúval, majd elvágta inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt.”²

E kivonatnak is töredékes szöveg nyilvánvalóan ellentmondásos, főleg a leány szerepét illetően, hiszen ha szerette a kun vitézt, miért dobta le a lóról, s az sem világos, hogy mire gondolt a krónikás a váradi püspök leányának emlegetésekor. Az ellentmondások talán arra valának, hogy a krónikás két változatát is hallotta a mondának.

A krónika szövegében fennmaradt történet egyik falfestménnyel sem egyezik pontosan. Az utóbbiak a történetnek nyilvánvalóan egy épületes legendává átdolgozott olyan változatát ábrázolták, amely talán az 1300-as évek elején készülhetett. A legendaíró működését Dvořáková és Drăguț is hangsúlyozta,³ nélküle – véleményem szerint – semmi esetre sem kerülhetett volna ez a harcot és szerelmet tárgyaló történet a templomok falára. Már itt megjegyezhetjük, hogy a képeken ábrázolt történet teljesen hősi epikai jellegű maradt, és hogy a legendaíró bizonyára más változatát ismerte a mondának, mint a krónikás.

A falfestmények általában a következő epizódokat ábrázolják: a) indulás Váradról; László búcsúja; b) harc (esetleg két egymást követő ké-

pen is); c) üldözés; d) birkózás (a leány elvágja a kun lábainát); e) a kun vitéz lefejezése; f) a megmentett leány László „fejébe néz”.

Az utóbbi epizód több helyen is hiányzik. A homoródszentmártoni képsor e helyett egy másik, végső soron azonosítatlan képpel fejeződött be; ezt csak Huszka leírásából ismerjük, s talán a legyőzött kunok hódolatát ábrázolta.⁴ A többi képsor, ha a fejbenézés hiányzik, a lefejezéssel zárul, legalábbis az általunk ismert formájában.

A képsor elején a gelencei és a homoródszentmártoni freskókon még egy jelenet volt. Ez Huszka szerint a váradi püspök kihallgatását ábrázolta volna, aki elrabolt leánya megszabadításáért esengett László királynál.⁵ (A falfestmények Lászlót mindenütt királynak ábrázolják, noha a valóságban csak jónéhány évvel a kerlési csata után lett király.)

A gelencei képen azonban nem lehet László alakját egyértelműen azonosítani, s a másik két alak kiléte sem világos, de úgy tetszik, hogy a térdeplő alak *nem* a püspök. Valószínű, hogy a homoródszentmártoni kép sem a püspök, hanem valamiféle hírhozó kihallgatását ábrázolja.

A különböző festők egyéni tudása és fantáziája a csatajelenetekben érvényesült a leginkább; ezzel szemben az üldözés, a birkózás és a lefejezés a legtöbb képen legföljebb a szereplők öltözetében és fegyverzetében különbözik.

A fenti epizódokon kívül a bántornyai freskón – a harc és az üldözés előtt – azt is ábrázolták, amint a leány a kun vitéz fejébe néz.

Mit fejezhetek ki a maguk idején ezek a falfestmények? Az eddigi szerteágazó vélemények közül a Drăguțé látszik a legvalószínűbbnek: a falfestmények László királya a görög Digenis Akritashoz hasonló végvári vitéz volt, s mint ilyen a kunok, utóbb a tatárok elleni harc hőse, szimbóluma és védőszentje.⁶ Ez az elmélet arra is magyarázatot adna, hogy miért a hős lovag kerlési kalandját ábrázolták, s miért nem a szent király valamelyik csodatételét. A jelenség többek között párhuzamba állítható a moldvai freskók mozgósító erejű harci jeleneteivel is, amelyekről Sorin Ulea írt érdekes tanulmányt.⁷

A kerlési kalandot ábrázoló falfestmények előzményeivel és kapcsolataival az utóbbi időben Dvořáková és Drăguț foglalkozott a legalapossabban. Olasz, francia és közvetett bizánci hatást említettek,⁸ de ez csak a képek stílusára, nem magára az ábrázolt történetre vonatkozik.

2. A történet eredete kétségtelenül nagyon összetett: krónikás, legendai, sőt mitikus rétegekkel számolhatunk benne. Ezek mellett föltétlenül van egy hősi epikai eredetű rétege is. A következőkben az utóbbival fogok foglalkozni, egyelőre nem is a vele kapcsolatos kérdések megoldása, mint inkább e réteg meglétének bizonyítása céljából.

A hősi epikai réteg meglétét, illetve a történet hősi epikai eredetét a kutatók egy része eddig is elfogadta, nyilvánvalóan a hősi epikai téma és a történet hősi epikai jellege miatt, mindeddig azonban csag igen kevés kísérlet történt folklorisztikai, illetőleg összehasonlító epikai kutatására. Nehezíti az összevetést az a körülmény, hogy a *Képes Krónika* latin nyelvű szövegén kívül csak képi ábrázolások maradtak fenn, mind-

azonáltal a monda összehasonlító folklorisztikai módszerekkel is vizsgálható, sőt ez a vizsgálat elengedhetetlenül szükséges.

László király mint a tatárok elleni harc jelképe – valószínűleg összekeverték alakját a tatárokkal 1285-ben valóban hadakozó IV. (Kun) Lászlóéval – több népnek is hőse. A legendának orosz és román változatai is maradtak fenn; ezek László királyról, mint a *Barik*nak nevezett Batu kán legyőzőjéről szólnak. Az egyik román változatát Drăguț közölte.⁹ E változatban a leány László nővére, a párviadalban Batu pártját fogja, s emiatt László megöli. E szöveg eredete legkorábban a XV. század elejére nyúlik vissza, mert már tud László 1390-ben felállított váradi lovasszobráról is.¹⁰ Az ezekben a szövegekben megőrződött hősi epikai motívumokkal kapcsolatos és egyéb kérdésekre csak valamennyi szláv és román nyelvű szöveg filológiai elemzése után lehet majd választ adni.

A kerlési kalandnak tehát legalább négy-öt középkori változatával is számolnunk kell,¹¹ az alaptéma azonban mindenikben azonos és jellegzetesen hősi epikai: a hős az ellenség által elrabolt nő (esetleg a húga vagy más rokona) kiszabadítására siet, s nagy küzdelemben legyőzi a nőrablót.

A téma igen széles körben elterjedt, valószínűleg Eurázsia legnagyobb részén megtalálható. Az elrabolt nők megmentése a középkori lovagi epikának is egyik kedvelt témája volt. A kerlési kalandnak azonban nemhogy pontos megfelelőjét, de még közeli párhuzamát sem sikerült mostanáig kimutatni.

Az eddigi kutatás két motívum hősi epikai eredetét bizonyította be: a fejbenzését és a birkózását.

A fejbenzés ábrázolását elsőként Nagy Géza vetette össze egy szkíta ötvösmunkával; majd László Gyula a *Molnár Anna* ballada megfelelő jelenetével, és ezt, valamint a birkózást keleti ábrázolásokkal is. Vargyas Lajos mindkettőhöz szövegszerű párhuzamokat keresett a szibériai török népek epikus költészetében; a fejbenzésnek egy vogul változatát is említi.¹²

Ezek az összevetések föltétlenül helyesek ugyan, de önmagukban nem kielégítőek, mert az egyes motívumokat összefüggéseikből kiragadva elemzik, ahogyan azok esetleg merőben más jelentésűek.

A példák számát még lehet szaporítani, s ez főként a fejbenzést illetően szükséges, hogy világosabban lássuk a motívum elterjedését. Legrészletezőbb s egyben „legnaturalistább” leírása az északi-osztják hősi énekekben fordul elő. A hősnek ezúttal a felesége néz a fejébe, nem fa alatt, hanem az otthonában, s amint a hős első személyben mondja: „Csontos fejű sok tetűm sokját öli.” A bizalmas együttlétet a hős arra használja fel, hogy megkérje feleségét: hozzon élelmet a rokonaitól (s fegyveres segítséget a hős saját rokonai ellen); a nő azonban vonakodik, nem teljesíti kérését, s emiatt a hős megveri. A motívum háromszor ismétlődik. Más osztják énekekben a fejbenzés közben lép be a hírhozó, illetve mondja el a feleség, hogy a hőst kiknek a részéről fenyegeti veszedelem.¹³

A motívumnak van román előfordulása is, a *Iordăchița al Lupului* című olténiai népballadában; ez a fejbenzés álomba ringató jellegét is megőrizte. Miközben ellenségei az uralkodónál áskálódnak ellene, Iordache otthon mit sem sejt.

... Iar Iordachie ce-m' făcea?
În balcon, frate, eșă,
Scănelul și-l lua,
La Marișca că striga,
Capu-n poală i-l puneă
Și-ncepea de-a-l pureca,
Frumos somnu că-l lua...¹⁴

(Hát Iordache mit csinált? / Kiment, testvér, a balkonra, / Vette a kisszéket, / Marișca után kiáltott, / Fejét az ölébe hajtotta, / Az meg elkezdte bolhászni, / Szépen elfogta az álmom.)

Álmában lepik meg ellenségei, a felesége felkölti, de kelepccébe csalják és megölik. A fejbenézést a ritka balladának ez az egy változata tartalmazza a legteljesebb formában; máshol csak arról van szó, hogy fejét a felesége ölébe hajtja, vagy arról, hogy a felesége őrzi, amíg alszik.

Láthatjuk tehát, hogy a motívumot különböző népek epikájában különböző cselekménytípusokban használják fel, különböző helyzetek jellemzésére és különböző jelentésben. A *Molnár Anna* fejbenézési motívuma – az elszöktetett asszony a „burkos fa” alatt csábítójának fejébe néz – tulajdonképpen egyikkel sem egyezik pontosan; a falfestmények közül is csak azzal a bántornyai jelenettel, ahol az elrabolt leány a kun vitéz fejébe néz.

Ami a birkózást illeti, ez – mint régi epikus párviadal – valaha bizonyára általánosan elterjedt lehetett egész Euráziában; előfordul román, bolgár, szerb, orosz stb. epikus énekekben, sőt gyakori az egészen késői fejlődési szakaszt képviselő *Sahnáméban* is. Alkalomadtán érdekes volna a motívum történetével részletesen foglalkozni, most elégedjünk meg annyival, hogy egy igen korai fejlődési szint tartozéka, illetőleg maradványa.

Az a motívum, amelyben a birkózók egyike a jelenlevő nőtől – általában egyikük feleségétől – kér segítséget, szintén több helyen megtalálható, így pl. *A vitéz és a hegyes* című balladánk román és bolgár változataiban, de minket most csak azok az epikus alkotások érdekelnek, amelyekben a hős az elrabolt nő után siet, hogy kiszabadítsa. (Az említett ballada bolgár változatai szerint az is előfordulhat, hogy ugyanazon cselekménytípus különböző változataiban a nő hol az ének hősenek, hol az ellenségnek segít.)

3. A kerlési kalandhoz az általam ismert anyagban egy nyenyec (jurák-szamojéd) „női ének” és a *Banović Strahinja* című szerb epikus ének áll viszonylag a legközelebb, mivel ezekben nemcsak az alaptéma egyezik, hanem a kerlési kaland egyik-másik motívumának megfelelői is megtalálhatók.

3.1. A nyenyec ének szövege a következő (a fordítás a filológiai pontosságú német fordítás alapján készült):

„Egy tunguz harminc szusszojt [az egyik nyenyec törzshöz tartozó embert] ölt meg egy éjjelen. A tunguz a karavánomat felszerszámozta, a karavánomat vezetni kezdte, a gyeplőmet a teste mögé kötötte. Tízeken megyünk. Miután egy ideig vándoroltunk, a tunguzom sátránál találjuk magunkat. A sátorban senki sincs, csak a lánya. Élünk. A tunguz minden nap vándorol. Egy napon jött egy gyalogos; a bátyám volt. [A

német fordítás csak *fivért* mond, analógiák alapján föltehető a *bátya* jelentés.] A bátyámat eldugtam, a tunguz lány azt mondta:

– Rejtsd el a bátyádat! Az apám megöli, ha itt [találja].

Eldugtam. Este jött a tunguz. A tunguz szólt:

– Az arcotok [tkp. az arcotok csontja] vidám lett. Ki jött [ide]?

Így szóltam:

– Ugyan ki jött volna?

Besötétedett. Az éjszaka közepén – az íja az utolsó szán oldalfái között volt – a tunguz íját a bátyám a kezével megragadta. A tunguz nem aludt; az egyik végét a tunguz erősen tartotta, a másikat a bátyám erősen megragadta, kétfelé húzták, az íj széttört; egymásnak mentek. A bátyám szólt:

— A végem eljött.

A tunguznak volt egy kardja. Fogtam a kardot, a kezemben tartotam, nem tudtam, melyiket üssem. A tunguzt ütöttem meg, a térde mögött. A tunguz a földre esett, a tunguzt megöltük, a [saját] földünkre visszaköltöztünk. A tunguz leányát [a bátyám] feleségül vette. Mostanig éltünk.”¹⁵

A téma hasonlósága nyilvánvaló, de a nyenyec ének jelentősen el is tér a kerlési kalandtól, az üldözési motívum hiányától eltekintve elsősorban a miatt az európai ízlés szerint igen furcsa motívum miatt, hogy a tunguz leányát a hősnő bátyja feleségül veszi. (Az archaikus hősi epikában teljesen megszokott ez a megoldás.) Pontosán egyezik viszont az a motívum, hogy a hős fegyvertelenül birkózik a leányrablóval, akinek az elrabolt leány hátulról elvágja a lábínát; igaz, hogy itt a térdénél, és nem az Achilles-inát, mint a falfestményeken a kun vitéznek. A karddal való vágás eltér a csatabárdos falfestményektől, de megegyezik a Thúróczi-krónika 1488-as augsburgi kiadásának címképével. Ugy tűnik, hogy a tunguz megölésében is részt vett a lány („a tunguzt megöltük”); ez a motívum a falfestménynek talán azzal a legszokatlanabb motívumával is megegyezik, hogy a kun vitézt a leány fejezi le.

A nyenyec ének önmagában is sok kérdést vet fel. A régebbi nyenyec hősi énekek általában nem emlegetnek kardot, szereplői a legtöbbször csak íjjal vannak felfegyverkezve; ezenkívül sátorkaróval, rénösztökével, legfőljebb lándzsával verekednek. Mindez arra is mutathat, hogy a birkózás a leány beavatkozásával viszonylag újabban kerülhetett a nyenyec népköltészetbe. Mivel az éneket a Pecsora mellett jegyezték le, orosz hatásra is gondolhatnánk, ennek azonban ellene mond az a tény, hogy a tunguzokkal a nyenyec csak Szibériában érintkezhetek. Mindazonáltal nem lehet túlságosan új sem ez az ének, mert a XIX. században az ilyen nőrabló hadjáratok aligha voltak már lehetségesek.

Az ének rövidségében is elüt a több száz vagy éppen többezer soros régi stílusú nyenyec hősi énekektől. Mindezeket a kérdéseket csak nagyobb összehasonlító anyag és a nyenyec népköltészet belső történetének részletes elemzése alapján lehet majd megválaszolni.

3.2. A *Banović Strahinja* című szerb epikus éneket talán nem is jutna eszünkbe összefüggésbe hozni a fenti nyenyec énekkel – legfőljebb némi halvány tipológiai egyezés sejlik fel közöttük –, viszont elég pontosan egyezik a kerlési kaland néhány motívumával. A hős feleségét egy török elrabolja; amikor a hős utánuk megy, a török éppen alszik.

A töröknek van egy rossz szokása:
virradatkor fogja el az álom,
virradatkor, mikor a nap fölkel,
húnyja szemét mélységes álomra.
Kedves néki kedves ágyastársa,
Strahinjić bán hites felesége,
fejét hajtja kedvese ölébe...

A nő közben kinéz a sátorból, s

lovassal látott közelegni,
ahogy nézte, ahogy nézegette,
kezével az alvót fölzavarta,
fölzavarta, arcát megpaskolta,
megpaskolta, szólt hozzá ekképpen:
„Ébredj, uram...

Amikor a hősök megbirkóznak, itt is fegyvertelenül, a nő a töröknek segít. A hősnek mégis sikerül megölnie a törököt, majd – a hősi epikában szokatlan módon – megbocsát feleségének.¹⁶

A fejbenzés – amiből itt már csak alvás lett – nagyjából meg-egyezik a bántornyai falfestménnyel, ahol a leány a kun vitéz fejébe néz. Az a körülmény, hogy a nő az ellenségnek segít, a László-legenda román változatával is mutat némi hasonlóságot. Az alvás itt magyarázatot kap; ez pedig arra vall, hogy a motívumot a szerb énekesek szokatlannak érezték, jóllehet az általában kapcsolatban van a fejbenzéssel. De éppen az a tény, hogy a motívumot mégis megtartották, mutatja a hagyomány erejét: a nőablónak aludnia kellett, amikor jött az üldöző.

4.1. A *Képes Krónikában* leírt üldözés, a lóról való levetéssal, nem fordul elő egyik fenti szövegben sem, s másutt sem találkoztam még vele a hősi epikában. Egy népmesében viszont előfordul valami hasonló. A görgényüvegcsúri Jakab István *A zöldbéli király leánya* címmel elmondott, több hősi epikai motívumot is tartalmazó meséjében a mesehős legyőzi a török sereget, majd táltos lován üldözi annak vezérét, a török császár fiát. (Nőrablásról itt nincs szó.) A török lova megszólal:

„– Kedves gyermekem, ne üldözzél tovább, én már vén vagyok, és nem bírok menni tovább.

Aszmondja akkor a ló:

– Hogyne üldöznék én tégedet, anyám, mikor te szültél a világra, és te szállsz ellenem harcolni. Dobj le azt a pogánt magadról, és akkor nem üldözlek többé.”¹⁷

A ló ledobta, a hős meg levágta a fejét.

A két történetben az a közös, hogy a hős csak úgy tudja utolérni ellenfelét, hogy azt ledobják a lóról. Úgy tűnik, hogy ez a modern feljegyzésű mese őrizett meg egy archaikusabb motívumot. A Berze Nagy János 552. *Állatsógorok* mesetípus K) epizódjában ugyanis mindig a mesehóst üldöző sárkányt dobja le a lóra;¹⁸ tudtommal ez az egyetlen eset, amikor a ló a mesehős által üldözött ellenfelet dobja le magáról.

4.2. Egyes falfestményeken, így pl. a derzsin és kakaslomnicin, a kun vitéz birkózás közben lángot fúj László felé. Ebből a kutatók általá-

ban a kun vitéz alvilági, démonikus voltára következtek.¹⁹ Megemlítem, anélkül hogy bármiféle következtetést vonnék le az egyezésből, hogy Zrínyinél a *Szigeti veszedelemben* (VIII.68)

Nehéz fegyver alatt Demirhán fűj lángot,
Nem ád Deli Vidnek semmi nyugodalmot;
De Vid sem aluszik, mert már közel jutott
Minden szerencsééhez, s jól forgatja kardot.

Majd később, Deli Vid és Demirhán utolsó párviadala alkalmával Deli Vid (XIV. 104)

... nem messzi magától nézi Demirhámot,
Nehéz fegyver alatt hogy fűj tüzet s lángot.

A motívum Zrínyinél természetesen már csak metafora, de kérdés, hogy a kerlési mondában is mi volt eredetileg.

4.3. A fejbenézést a derzsi, erdőfülei, maksai, zsegrai és vitfalvi falfestményeken ábrázolták, valamint a *Vatikáni legendárium* miniatűrjén.²⁰ A reprodukciókból és a leírásokból azonban – sajnos, még a tudományos értekezésekből is – igen nehéz megállapítani, hogy a képsorozat eredetileg hol végződött. A derzsi falfestményen biztos, hogy a fejbenezés az utolsó jelenet, mert itt egy keskeny elválasztó csík van utána, majd egy egészen más jelenet kezdődik: két szent nő Remete Szent Antallal. Valószínű, hogy ez utolsó jelenet volt Vitfalván is, mert széles cifra szegélydísz következik utána. A többi ábrázolásban a jelenet a fennmaradottak közül az utolsó. Mivel – a homoródszentmártoni kivételével – a kun lefejezése után nem következett más jelenet, hanem vagy ezzel ért véget a képsorozat, vagy a fejbenézéssel, analógiás alapon föltehető, hogy amelyik falfestményen a fejbenezés megvolt, azon ez az utolsó helyet kapta. A *Vatikáni legendárium* 1365–1370 között készült miniatűrjein még más jelenetek – a szent csodatételei – is következnek, de a miniatűrökön félreértések is vannak (pl. a leány akkor vágja el a kun vitéz lábát, amikor László azt már a hajától fogva a földön húzza, amikor tehát már nincs értelme), vagyis az eltérésből nem lehet távolabbi következtetéseket levonni.

Néhány freskón, így a kakaslomnicin eredetileg sem volt meg a fejbenezés, mert ezen a lefejezés után nyomban következik a lezáró keret. (A képsor különben nincs keretekkel tagolva.) Valószínű, hogy a gelencei falfestményen sem volt meg a fejbenezés, mert a lefejezés után már aligha maradt hely számára. Bizonyosan nincs hely a bögözin sem, legalábbis az északi falon, mivel azonban a jelenetsor a nyugati falon kezdődik, nem tekinthetjük kizártnak ezt a lehetőséget sem, hogy a fejbenezés a diadalívre került volna.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a falfestmények egy része a fejbenézéssel zárta le a képsort. A derzsi freskón a fejbenezés különösen világosan látszik: a leány mindkét kezével a hajában keres Lászlónak. (Itt jegyzem meg, hogy László mögött nincs pajzs, amint azt Vargyas egy régi reprodukció alapján vélte.) László szemei *láthatóan le vannak hunyva*, tehát *alszik*. Huszka József akvarell-másolatai szerint

a maksai és az erdőfülei freskókon is csukott szemmel ábrázolták. A fejbenezés általában álomba ringató jellegű, amint az megőrződött *Molnár Anna* és *Bíró Kata* című balladáinkban is. Megállapíthatjuk tehát, hogy a derzsi és igen nagy valószínűség szerint a fejbenezést ábrázoló többi falfestmény is László alvásával zárta a cselekményt.

A cselekmény befejezése a főhős alvásával az archaikus hősi epika sajátja. Egykoron bizonyára igen elterjedt lehetett, a fejlettebb formák azonban kiszorították; ritkasággá vált, csak a szelkup (osztják–szamojéd) hősi epikában maradt fenn általánosan. Mind a négy feljegyzett szelkup hősi ének azzal végződik, hogy a hős a feleségével aludni tér.²¹ A motívum bizonyára az énekekben elbeszélte hőstettek eredményeként helyreállt nyugodt, békés állapotot, a harmonikus világrendet van hivatva kifejezni.²² Az énekvégi álom előfordul abakáni-tatár (hakasz) hősi énekekben és egy karakirgiz hősi énekekben is. Egy abakáni-tatár hősi énekekben feleségszerző kalandjaik után

1625. A hősnek született Altyn Pyrkan,
A hősnek született Altyn Árgák
Feleségeikkel a házba léptek,
Aranyos ágyra feküdtek,
Cobolytakaróval takaróztak,
1630. Férfi és nő, most aludtak.²³

Kan Tögösz is alszik – egy másik abakáni énekekben –, miután elrabolt vagyonát visszaszerezte, és még többet is szerzett hozzá:

Cobolytakaróval takarózott,
Kan Tögösz ott aludt.²⁴

Az *Er Töstük* című mesei elemeket tartalmazó karakirgiz hősi ének végén

Kendzsä [a hős felesége] fekhelyet készített,
– Töstük, hadd nyugodjunk! – mondta.
Kendzsä karjaiban feküdt,
Elszállott minden bánata...²⁵

Az énekvégi álom elhomályosult formában kimutatható a vogul, a sór-tatár és a nyenyec hősi énekekből is.

Mint látjuk, e motívum előfordulása rendkívül nagy területről adatható; belőle pedig arra következtethetünk, hogy egykor nagyon elterjedt volt. Ugyanakkor ez a nagy terület önmagában is a motívum régiségére mutat: ilyen széles körű elterjedéshez hosszú idő kellett. Ritkasága, mint archaikus motívumé, teljesen érthető: az évezredek folyamán nyilvánvalóan mással helyettesítették, mégpedig általában az énekvégi lakomával. Annál meglepőbb, hogy ezt az archaikus motívumot a László-legenda még a XIV–XV. században is megőrizte.

Bizonyosra vehető, hogy a régi motívum, az epikus „szokás” kényszerítő hatásával van dolgunk, mert a szerelmet jelző fejbenezés nemcsak hogy nem illik a templomok falára, hanem a képsor alapján önként

kínálkozott volna egy más, modernebb felfogás számára logikusabb befejező motívum: a diadalmas visszatérés Váradra.

5. Az előbbieket során a krónikában és a falfestményeken megőrzött motívumokhoz román, szerb, osztják, szibériai török, nyenyec és szelkup párhuzamokat idéztünk. Felvetődik a kérdés: Hogyan lehetnek mindezek egymással, illetve a László-legenda mindezekkel egyszerre összefüggésben?

Az nyilvánvaló, hogy pl. a román és az osztják vagy akár a magyar és a nyenyec szövegekben előforduló motívumok között nincs közvetlen genetikai kapcsolat. Ezek az egyezések részben csak tipológiaiak, más esetekben pedig – legalábbis egyelőre – egész sor közbeeső láncszemről nincs tudomásunk. Úgy vélem azonban, hogy a fenti egyezések kimutatásával sikerült bebizonyítani, hogy a kerlési kaland témája és egész sor motívuma előfordul a hősi epikában, vagyis a László-legenda hősi epikai rétege valóban megvolt. A további kutatás feladata eldönteni, hogy ennek hol a helye az eurázsiai hősi epikában.

6. A László-legenda hősi epikai rétegének létét közvetve az a tény is megerősíti, hogy a Salamon király idejét és a hercegekkel való küzdelmét tárgyaló krónikarészbe számos hősi epikai motívum belekerült. Ezek minél teljesebb kimutatásához és a velük kapcsolatos kérdések megoldásához széles körű összehasonlító elemzésre lesz szükség.

Ilyen hősmondai motívumnak látszik, hogy a mogyoródi csata után – a *Képes Krónika* 122. fejezete szerint – a hercegek katonái az el-esett Vid ispán mellét felhasították és földet szórtak bele:

„... telve voltak keserűséggel, mert Vid tanácsa okozta a háborút, testvéreik, fiaik halálát; leugráltak lovaikról, késsel felhasogatták keblét, kiverték szemét és földet szórtak szemébe, mondván:

– Szemed kincsekkel, méltóságokkal töltekezett, hadd teljék meg szemed és kebled most földdel is.”²⁶

A két (jenyiszeji-osztják) mondásban Balni, a legendás hős, kivágja és nyersen megeszi megölt tunguz ellenfele szívét, majd annak gyomrát homokkal tölti meg. Donner szerint az ellenséges vezér gyomrának homokkal való megtöltése biztonság okából történt²⁷ (nyilvánvalóan azért, hogy fel ne támadhasson). Az indoklás a *Képes Krónikában* természetesen eltérő: „modernebb”, már a feudális társadalom szemlélete érződik rajta, különben aligha kerülhetett volna be a krónikába.

E motívumnak pillanatnyilag csak a fenti két változatát ismerem, de mivel közvetlen kapcsolatuk valószínűtlen, erről is föltehető, hogy egykor nagyobb területen elterjedt motívum volt.

JEGYZETEK

¹ Valamennyit bibliográfiával felsorolja Drăguț, Vasile: *Legenda „eroului de frontieră” în pictura medievală din Transilvania*. Revista muzeelor și monumentelor (Seria Monumente istorice) XLIII (1974). 2. sz. 21–23.

² *Képes Krónika*. Fordította és szövegmagyarázatokkal ellátta Geréb László. Bevezetéssel ellátta Kardos Tibor. Bp. 1978. 107–108.

³ Dvořáková, Vlasta: *La légende de Saint Ladislau découverte dans l'église de Velká Lomnica*. Iconographie, style et circonstances de la diffusion de cette légende. Buletinul muzeelor și monumentelor istorice XLI (1972). 4. sz. 33, 41. és Drăguț, i.m. 30.

⁴ Huszka József: *A Szent László legenda székelyföldi falképekben.* Arch. Ért. V (1889). 213.

⁵ Huszka, i.m. 213, 215–216.

⁶ Drăguț, i.m. 27–32. A régebbi véleményeket felsorolja és cáfolja uo. 21, 23–24.

⁷ Ulea, Sorin: *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldo-venești.* Studii și cercetări de istoria artei X (1968). 1. sz. 57–93.

⁸ Dvořáková, i.m. 34–42. és Drăguț, i.m. 34.

⁹ Drăguț, i.m. 30–32 : 11. jegyzet.

¹⁰ Drăguț, i.m. 32.

¹¹ A monda még a XVI. század közepén is élt valamilyen formában, miként Benczédi Székely István tanúsítja: „Itt gyözködék meg László herceg egy kunnal, ki háta megött egy szip leánt viszen vala a lón, kit a herceg hátul a hellebárdal érdekeni kezde. De a kun, hogy meglátá, hogy el nem szabadulhatna előtte, leszök-kellék lováról, azonkippen László herceg is, és küzdésbe essének, kit végre oztán a herceg meggyőze és megöle. Ezt a község Tatár Tepének mondja hogy lött volna, és a leánzót Szent Anglit asszonynak. De az nyilvánvaló hazugság, mert László király idejébe soha ide a tatárok nem jötenek rablani.” (Székely István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól.* Krakkó 1569. Bibliotheca Hungarica Antiqua, III. A kísérő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta Gerézdi Rabán. Pp. 1960. 167. verso–168. recto.) Figyelemre méltó, hogy a kakaslovnici falfestmény felirata is Tepének nevezi a kun vitézt; a leány neve ott Ladiva. Szent Anglitnak még nem sikerült nyomára jutnom. – Bizonyosra vehető, hogy a monda szívós továbbéléséhez a falfestményeken ábrázolt legendaváltozat is hozzájárult.

¹² Összefoglalóan Vargyas Lajos: *Kutatások a népballada középkori történetében,* II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladánkban. Ethn. LXXI (1960). 494.

¹³ *Az Aranyfejedelemnek ő éneke,* 259, 384. és 496. sor = *Osztyák (chanti) hőseinek.* Közzéteszi Fokos Dávid. Bp. 1963. L. még *Szamesz várának éneke=Osztyák (chanti) hőseinek,* II. Közzéteszi Zsirai Miklós. Bp. 1951. 256–379. és *Bálvány-hegyfoki ének, II – Ostjakische Heldenlieder.* Aus József Pápay's Nachlass herausgegeben von István Erdélyi. Bp. 1972. 342–467.

¹⁴ Amzulescu, Al. I.: *Cîntece bătrînești.* (Ediții critice de folclor – Genuri.) Buc. 1974. 465.

¹⁵ Lehtisalo, T.: *Juraksamojedische Volksdichtung.* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 90.) Helsinki 1947. 73. sz. 345–347.

¹⁶ *A szerb-horvát irodalom kistükre.* Bp. 1969. 15–36.

¹⁷ *A mesemondó Jakab István.* A meséket gyűjtötte és lejegyezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Nagy Olga és Vöő Gabriella. Buk. 1974. 359.

¹⁸ Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok.* Pécs 1957. II. 118–144.

¹⁹ L. pl. Dvořáková, i.m. 26.

²⁰ A jeleneteket együttesen kiadta Vargyas, i.m. 491–494. A fejbenézést a bántornyai meg a karaszközi freskón is ábrázolták, de ezeket a jeleneteket fényképen sem volt alkalmam látni.

²¹ Castrén, M. A.: *Samojedische Volksdichtung.* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 83.) Helsinki 1940. 325, 334. és 340.

²² Bővebben Demény István Pál: *Kerekes Izsák balladája.* Összehasonlító tipológiai tanulmány. Bukarest 1980. 47–131.

²³ Radloff, Wilhelm: *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens.* St. Petersburg 1868. II. 5. sz. 138.

²⁴ Radloff, i.m. 6. sz. 160

²⁵ Radloff, i.m. St. Petersburg 1882. V. 3. sz. 593.

²⁶ *Képes Krónika,* 121.

²⁷ Donner, Kai: *Ethnological Notes about the Yenisey-Ostyak.* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 66.) Helsinki 1933. 82 és 90.